

XIX ASRDA ŐZBEK TILSHUNOSLIGI

Qurbonova Iroda Bahromovna

Termiz Davlat Universiteti talabasi

УЗБЕКСКОЕ ЯЗЫКОВСТВО В XIX ВЕЧЕНИИ

Курбанова Ирода Бахромовна

Студент Термезского государственного университета

ŐZBEK LINGUISTICS IN THE XIX CENTURY

Kurbanova Iroda Bahromovna

Student of Termiz State University

Annotasiya: *Ushbu maqolada XIX asrda Őzbek tilshunoslikdagi ōzgarishlar, tilning rivojlanishi uchun hissa qo‘shgan olimlar, boshqa tillar tilshunosligi bilan qiyosiga bag‘ishlangan.*

Kalit sōzlar: *Tilshunoslikning rivoji, arab grammatikasi, leksikografiya, Ahmad Donish, Mahmudxo‘ja Behbudiy.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются изменения в узбекском языкознании в XIX веке, ученые, внесшие вклад в развитие языка, и сравнение с лингвистикой других языков.*

Ключевые слова: *Развитие языкознания, арабская грамматика, лексикография, Ахмад Дониш, Махмудходжа Бехбуди.*

Abstract: *This article deals with changes in Uzbek linguistics in the 19th century, scientists who contributed to the development of the language, and a comparison with the linguistics of other languages.*

Keywords: *Development of linguistics, Arabic grammar, lexicography, Ahmad Donish, Mahmudhoja Behbudi.*

XIX asr o'zbek tilshunosligi madaniy-ma'rifiy taraqqiyotning muhim davri bo'lib, bu davrda o'zbek tili grammatikasi, leksikografiya, fonetika, morfologiya va boshqa sohalar bo'yicha dastlabki tadqiqotlar amalga oshirildi. Ushbu davrda tilshunoslikning rivojiga ijtimoiy, siyosiy va madaniy omillar ta'sir ko'rsatdi. Xususan, Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarining ilmiy va ma'rifiy faoliyati o'zbek tilining grammatik me'yorlarini shakllantirishda muhim o'rin tutdi.

XIX asrda o'zbek tilshunosligining shakllanishi

XIX asrda o'zbek tilshunosligi tilning grammatik, leksik va fonetik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan dastlabki ilmiy ishlar bilan ajralib turadi. Xiva va Qo'qon madrasalarida arab grammatikasi asosida o'zbek tilining morfologik va sintaktik tuzilishi o'rganilgan. Shu bilan birga, ma'rifatparvar adiblar o'zbek tili qoidalarini tuzishda birinchi qadamlardan biri sifatida arab tili grammatikasiga tayanishgan.

Tilshunoslikning sohalari

Fonetik va morfologik tadqiqotlar:

XIX asrda o'zbek tili fonetikasi ilmiy asosda hali to'liq o'rganilmagan bo'lsa-da, leksik va morfologik jihatlari arab va fors tillari bilan solishtirilgan. She'riy asarlar orqali o'zbek tilining fonetik tizimi va tovushlarning o'ziga xos xususiyatlari aniqlangan.

Grammatika:

Bu davrda o'zbek tilining grammatik tuzilishi arab tilining qoidalari asosida shakllangan. Ayrim qo'lyozmalarda o'zbek tili grammatikasiga oid qoidalar jamlangan bo'lib, ular madrasalarda o'qitilgan. Bu asarlar o'zbek tili sintaksisi va morfologiyasi haqidagi dastlabki ilmiy manbalar hisoblanadi.

Leksikografiya:

Arabcha-forscha-o'zbekcha lug'atlar XIX asrda o'zbek leksikografiyasining asosini tashkil qildi. Ushbu lug'atlar diniy, ilmiy va adabiy faoliyatda keng qo'llanilgan. Bu lug'atlar o'zbek tilining so'z boyligini saqlash va boyitishda muhim ahamiyat kasb etgan.

XIX asr olimlarining hissasi

XIX asrda o'zbek tilini rivojlantirishda bir qator olimlar va ma'rifatparvarlar muhim

rol o'ynadi. Bu davrda ko'plab adiblar o'z asarlarida o'zbek tilining grammatik va stilistik xususiyatlariga e'tibor qaratgan. Jumladan: Mahmudxo'ja Behbudiy o'z asarlarida tilni soddalashtirish va o'zbek tilining shevalarini me'yorlash g'oyalarini ilgari surdi.

Ahmad Donish o'zining asarlarida o'zbek tilining adabiy va ilmiy tilda qo'llanilishini ta'kidlab o'tgan.

Buxoro va Xiva madrasalari olimlari arab va fors tillarini o'zbek tili bilan bog'lab, ko'plab diniy va grammatik asarlar yaratgan.

O'zbek tilining boshqa tillar bilan aloqasi

XIX asrda o'zbek tili arab, fors va rus tillari bilan faol aloqada bo'lgan. Arab va fors tillaridan ko'plab ilmiy va diniy terminlar olingan bo'lsa, rus tili orqali yangi texnik va ma'rifiy atamalar o'zlashgan. Bu o'zbek tilining lug'at tarkibini boyitib, uning ijtimoiy hayotda qo'llanilishini kengaytirdi.

XIX Asr O'zbek Tilshunosligining Boshqa Tilshunosliklardan Farqi va O'xshashliklari

Arab va Fors Tillari Ta'siri:

O'zbek tilshunosligi boshqa ko'plab musulmon mamlakatlar tilshunosligiga o'xshab arab va fors tillari ta'sirida shakllandi. Arab tili grammatikasi ko'pincha o'zbek tilining grammatik me'yorlarini tushuntirishda asosiy manba sifatida foydalanilgan. Fors tili esa leksik jihatdan boylik qo'shgan.

Madrasalar Va Ilmiy Markazlar Roli:

Boshqa sharqiy tilshunosliklarda bo'lgani kabi o'zbek tilshunosligida ham madrasalar ilmiy markaz sifatida xizmat qilgan. Bu joylarda arab grammatikasi asosida o'zbek tilining qoidalari ishlab chiqilgan.

Tilni Ma'rifiy Maqsadlarda Ishlatish:

XIX asrda o'zbek tilshunosligi boshqa millatlar tilshunosligi kabi ma'rifatparvarlik harakatlari bilan chambarchas bog'liq edi. Tilni rivojlantirish va soddalashtirish orqali xalqqa yaqinlashtirish g'oyasi ko'tarilgan.

Leksikografiya:

O'zbek tilshunosligi ham, boshqa musulmon davlatlar tilshunosligi singari, ko'p tilli

lugʻatlar tuzishga alohida eʼtibor qaratdi. Arabcha-forscha-oʻzbekcha lugʻatlar buning yorqin namunasi hisoblanadi.

Farqlar

Sheva va Dialektlarning Oʻrganilishi:

Oʻzbek tilshunosligi XIX asrdayoq sheva va dialektlarni oʻrganishga katta eʼtibor qaratgan. Oʻzbek tilining koʻplab shevalari va ularning xususiyatlari oʻziga xos tahlil qilingan, bu esa boshqa tilshunosliklardan farqlanuvchi jihat hisoblanadi. Sharqiy Tillarning Oʻzaro Aloqasi:

Oʻzbek tilshunosligi turkiy tillarning oʻzaro yaqinligi sababli, bu tillarni oʻrganish va solishtirishda boshqa tilshunosliklardan ancha kengroq maydonni qamrab olgan. Bu holat, xususan, turkiy tillar orasidagi fonetik va grammatik oʻxshashliklarni koʻrsatishda yaqqol namoyon boʻladi. Adabiy Tilning Rivoji:

XIX asr oʻzbek tilshunosligida adabiy tilni rivojlantirish va uni soddalashtirish masalalari bosh masala boʻlib, bu boshqa millatlarning tilshunosligidan farq qiladi. Ayniqsa, xalq tiliga yaqinlashtirish maqsadi oʻzbek tilshunosligida asosiy vazifalardan biri boʻlgan.

Madaniy Omillar:

Oʻzbek tilshunosligiga mahalliy xonliklarning madaniy hayoti katta taʼsir koʻrsatgan. Xiva, Buxoro va Qoʻqon xonliklarining ilmiy va madaniy merosi oʻzbek tilining rivojida hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Bu holat boshqa hududlardagi tilshunoslikdan sezilarli farqlanadi.

Rus Tilining Taʼsiri:

XIX asrning oxirlarida oʻzbek tilshunosligi rus tili taʼsirini his eta boshladi. Bu esa boshqa musulmon tilshunoslik maktablariga qaraganda oʻziga xos xususiyat boʻlib, yangi texnik va ilmiy terminlarning oʻzbek tiliga kirib kelishiga sabab boʻldi.

XIX asr oʻzbek tilshunosligi oʻzining arab va fors tillari bilan bogʻliq boʻlganligi tufayli sharqiy tilshunoslikka oʻxshasa-da, mahalliy sheva va dialektlarning oʻrganilishi, adabiy tilni rivojlantirishga eʼtibor qaratish va rus tili taʼsirini qabul qilish kabi xususiyatlari bilan boshqa tilshunosliklardan ajralib turadi. Bu davrda oʻzbek tilshunosligi madaniy, ilmiy va maʼrifiy hayotning muhim bir qismi sifatida

shakllandi.

Xulosa

XIX asr o‘zbek tilshunosligi bugungi zamonaviy o‘zbek tilining rivoji uchun muhim bosqich bo‘lib, bu davrdagi ilmiy va ma’rifiy ishlar tilning grammatik me’yorlarini ishlab chiqishda asos bo‘ldi. Arab va fors tillari bilan aloqadorlik o‘zbek tilining leksik va grammatik tizimini boyitib, uni yanada rivojlantirdi. Shu bilan birga, ushbu davrdagi tadqiqotlar keyingi asrlarda o‘zbek tilshunosligi rivoji uchun zamin yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Xudoybergan Devonovning “O‘zbek tili” va boshqa tilshunoslikka

Ayub Gulomov (1914-1986) “O‘zbek tili grammatikasi”.

A. Nurmonov Ōzbek tili tarixiy grammatikasi

M. Mahmud Qoshg‘ariy: “Devonu lug‘at-it turk”

V. Radlov: “Turkiy tillarning grammatikasi”

V. I. Dahl: “Russkaya grammatika” (Rus tili grammatikasi)

S. Suyunov: “O‘zbek tilida gaplarning sintaksisi”

F. Abdurahmonov: “O‘zbek tilining leksikasi” va “O‘zbek fonetikasi”

A. V. Superanskaya: “Russkaya grammatika” (Rus tili grammatikasi)